

Fra det polske kompaniet Provisoriums opspetning av *Ferdydurke*

D

ALEXANDER CARNERA
Forfatter og skribent, København.

en polske forfatter Witold Gombrowicz (1904–1969) er blevet kaldt den vigtigste forfatter i det tyvende århundrede som de færreste har hørt om.¹ Milan Kundera rangerer ham på samme niveau som Joyce og Proust, men i modsætning til sine to åndsfæller havde han sin egen forestilling om hvad det betyder for kunsten og litteraturen at være optaget af form. I sit testamente skriver han: «Mennesket, tyngt af Gud, frigjort og ensom, begyndte at udfolde sig selv gennem andre mennesker. [...] Det var form og intet andet som var basis for vores anstrengelser. Det moderne menneske var karakteriseret ved en ny indstilling til form. [...] Jeg blev 'formens poet'. Jeg amputerede mig selv fra mig selv. Jeg opdagede menneskets virkelighed i den uvirkelighed som han er dømt til.»²

Gombrowicz er især kendt for to værker: *Ferdydurke* fra 1937 og udgivelsen af hans *Dagbøger* op gennem 1950 og 1960-årene.³ Et halvt århundrede senere afslører disse to værker en forbløffende friskhed. *Ferdydurke* – en mærkelig torso – fremstår som en bidende kritik af de totalitære former, slik de udtrykker sig gennem kulturens koder og tegn, samt fascismens psykologi før denne viste sit slemme ansigt i den officielle ideologiske udgave. *Dagbøgerne* er laboratoriet for en eksistenstænkning hvor eksistensen hænger sammen med jagten på en form som hænger sammen med at leve sit liv i både et indre og et ydre exil.

Gombrowicz hævdede at det totalitære trives uden en totalitær leder eller ideologi, at den kultur der omgiver os med koder, tegn og forventninger til opdragelse og disciplinering samt formningen af en bestemt karakter allerede afstedkommer de indsnævring i friheden og bindinger i handlekraft som den totalitære politik blot forstærker og iscenesætter. I en digitaliseret verden hvor vi i stigende grad ser, sanser og forstår os selv og de andre gennem udvekslingen af billeder og tegn, som vi bombarderes med og som vi sjældent når at bearbejde, er Gombrowicz mere aktuel end nogensinde. Med vore dages performanceideologi og livsstilsnarcisme, herunder managementskulturens økonomiske indtog i al politik og dermed politikens afpolitiserings, som den kulturelle baggrund, øges trykket på det Gombrowicz kaldte «kulturens totalitære koder».

Der er kommet et øget behov for at forstå de depraverede og afstumpede tendenser der gør sit indtog i vores kulturelle selvforståelse og det politiske klima. Disse tendenser hverken fremtræder eller italesættes som totalitære eller fascistiske. Ordene bruges om en dogmatisk undertrykkende politik og fascismen som forbundet med en nationalistisk politisk kultur om folket som en enhed med en særlig herkomst. Dermed glemmer vi let at de totalitære omgangsformer ikke kun udgår fra en officiel politik i udemokratiske samfund men i ligeså høj grad finder sted i anerkendte demokratier. Her drejer det sig om mindre synlige måder at ekskludere og udelukke folk fra de legitime fællesskaber eller om måder at tale om fremmede på der gradvist gøres til en acceptabel talemåde selv

om den indeholder direkte eller indirekte ekskluderende forhold. Fascismen og totalitarismen behøver ikke længere støvletramp og geværlid for at gøre sig gældende. Den overvintret som aldrig før i sproget, kulturens og mediesamfundets stereotyper (danskerne kan vælge mellem X-factor og Morten Korch-film lørdag aften), i opdragelsen, i omgangsformen.

I *Ferdydurke* udforsker Gombrowicz det han kalder «den skamfulde indre verden» der knytter sig til dette apparat af de-formiteter som de stivnede former selv avler. Men denne verden af formernes undergrund tilhører ikke en freudiansk verden af instinkter og det ubevidste. Den er snarere resultatet af en proces. Om denne proces skriver han:

«I vores relation med andre mennesker ønsker vi at være kultiveret, ophøjede, modne, hvorfor vi gør brug af modenhedens sprog, og vi taler eksempelvis om Skønhed, Godhed, Sandhed [...]. Men, indenfor vores egen troværdige, intime virkelighed, føler vi intet andet end utilstrækkelighed, umodenhed, hvorefter vores private ideer kollapse. Vi skaber en privat mytologi for os selv, der samtidig tilhører det basale i vores kultur, nu en skrabet og mindreværdig kultur, degraderet til niveauet for vores egen utilstrækkelighed. Denne verden [...] udgør efterladenskaberne af den officielle banket: det er som om vi på een og samme tid sidder ved bordet og ligger under bordet.»⁴

Med sin omvendte etik fremstår *Ferdydurke* idag som et drilagtigt og ubarmhjertigt modsprog til den omsiggribende fascisme.

EN DANNELSESPROCES BÅDE FOR BØRN OG VOKSNE

I sin første bog, novellesamlingen *Erindringer fra umodenhedens tid* (1933), findes det en historie der hedder «Rotten», i hvilken Gombrowicz raser mod det han ser som en nærmest monumental konservatisme der tager til i Polen i disse år.⁵ Her beskriver han mennesker som føjelige får, der bukker og nejler for den symbolske orden, hilser på symbolerne, flaget og lederne. I denne novellen tager Gombrowicz for første gang fat på det emnet som kommer til at optage ham resten af livet: den mindreværd- og underlegenhedsfølelsen som producerer de komplekser der arbejder i de inderste tandhjul i de totalitære formers beherskelse af kulturen. Polens store skæbne, skrev han allerede som ung, er blevet kørt ud på et sidespor af århundreders deling af landet og besættelsen samt ikke mindst den ukritiske glorificering af de kulturelle helte som Copernicus (af tvivlsom herkomst), Mickiewicz (nationaldigteren født i Litauen), og Chopin (halv polsk og som tilbragte det meste af sit liv i Frankrig).

I sine dagbøger spørger Gombrowicz «hvad har fru Smith (Polens fru Olsen) til fælles med Chopin?» Han svarer: «Stort set ingenting, men det er ikke det værste.» Det ikke kun frustrerende men også farlige, ifølge Gombrowicz, er hans eget lands mindreværds-kompleks, dets behov for igen og igen at gøre verden opmærksom på den polske kulturs storhed, at den er større end Vesten. Det er

dette som forkrobler individet og tvinger det til at memorere vers, datoer, triumferende begivenheder, mærkesager og kendte leders store beslutninger og ikke mindst at gøre sig gældende og opføre sig på en måde, der tjener til at opretholde den polske storheds selvforståelse. Sådan stormer Gombrowicz frem med sin bidske og ironiske pen som både driller, anstrenger og forfører, men som aldrig selv forfalder til at placere sig selv som sandhedsvidne og orakel. Det som her siges om Polen, kunne snildt gælde også for Danmark og Norge.

Ferdydurke iscenesætter en kamp mellem modenhed, den sociale forventning til en given kode, et superego påtvunget ovenfra og heroverfor umodenheden som stedet for frihedens laboratorium, der, hvor man kan eksperimentere med livet og gøre hvad man vil. En trediveårig mand trælbindes i romanen af sin gamle skolelærer fra gymnasiet og kastes tilbage til klasseværelset hvor han finder det umuligt at opnå frihed uden først at have gennemgået en endeløs række af ydmygelser.

Ferdydurke skaber en modsat bevægelse end dannelsesromanen. Vi får hverken Pontoppidans Lykkesper eller unge Werthers lidelser. Vi får ingen mulig forløsning, men *dannelse gennem misdannelse*, ikke rene værdier, men værdisammenstød skrevet med stemmer fra Marx Brothers, eventyrgenren, Sartre og drengekostskolens obskøniteter. Hovedpersonen Joseph, der står overfor at skulle realisere sig selv gennem embede, familie og status, kuldastes af sin skolemester Pimko ned i the *rabbit hole* som en rallende nervøs Alice i eventyrland: «Farvel, Ånd, farvel – påbegyndte værk, farvel egne og ægte form, vær hilset, vær hilset, forfærdelige, infantile, grønne og ubagte form! Skolemestret på banaleste vis smuldrer jeg hen ved siden af den kæmpestore skolemester som blot mumler: Pylle, pylle høne ... Snottede lille næse.»⁶ Nederlag, forvirring og umoden opslugthed skaber ingen lykkesridder men et uafslutteligt spil mellem leg og krig. En dannelsesproces både for børn og voksne!

UMODENHEDEN OG DET TOTALITÆRE

Skolemesteren og kritikeren Pimko ankommer med sit infantile «pylle, pylle høne», og straks kagler Josef rasende. Det er en bombe under den vestlige forestilling om det fri, autonome og rationelle menneske. Men dette er netop forstadierne til det totalitære system: Gombrowicz pointe er at man ikke behøver at stirre sig blind på totalitarismen, der senere vil komme til at okkupere Polen og beskæftige så meget litteratur. For Gombrowicz besidder kulturen – med dens vedvarende ureflekterede fastfrysning af former og accepterede normer, tåbelig middelmådighed og dårlig smag – rigelig med totalitær *grandezza* og substans. Vi behøver ikke at vente på de totalitære samfund og deres honnørord om fædrelandet, racen og nationen for at kunne iagttage undertrykkelse, perversion, ydmygelse og makaber afstumpethed. Denne oplades allerede af en rigid kulturs egne former, talemåder og tankeløshed.

Gombrowicz store opdagelse er umodenheden, dog hverken forstået som psykologisk defekt eller infantil